

Jan Orłowski

Motywy folklorystyczne w balladach Aleksiego Połstoja

Aleksy Konstantynowicz Połstoj /1817-1875/ - autor wierszy lirycznych, ballad, poematów, dramatów historycznych, opowiadań i powieści tworzył w czasie rozkwitu wielkiej prozy realistycznej w literaturze rosyjskiej. Granice chronologiczne jego dorobku twórczości wyznaczają daty dwudziestolecia 1855-1875. W historii Rosji był okres fermentu społecznego, politycznego i intelektualnego, który zapoczątkowała klasa w wojnie krymskiej, polityka umiarkowanych reform Aleksandra II, a przede wszystkim wzrost nastrojów rewolucyjnych i dążeń wolnościowych w państwie. W owej epoce dominacji prozy artystycznej i publicystyki Aleksy Połstoj deklaruował się jako zwolennik czystego estetyzmu, w czym nie był bynajmniej osamotniony, gdyż takw. "czysta poezja" miała wśród jego współczesnych wielu wybitnych i utalentowanych przedstawicieli /Płuczew, Pet, Majkow, Połonski, Szerbina i in./.

W czasie rozkwitu piśarstwa Aleksiego Połstoja literatura rosyjska miała już poza sobą okres romantycznej fascynacji ludowością. Już poprzednicy Puszkina - a zwłaszcza Dmitrijew Mierziakow, Cyganow i Wielebiński-Nielecki sformułowali najprostrzą zasadę estetycznego spożytkowania w poezji tworzywa folklorystycznego polegającą na naśladowaniu pieśni ludowej. Puszkina chętnie sięgał do wątków ludowych /Basnie, Pieśni zachodnich Szowien /, ale krewał z praktyką formalnej, zewnętrzno-dekoracyjnej stylizacji na ludowość. Elementy folklorystyczne służyły mu do tworzenia pojębionych psychologicznie portretów postaci z ludu, co widać na przykładzie Pugaczowa, Rasina i bohaterów Beśni, Głębokie zrozumienie folkloru rosyjskiego wykazał w latach trzydziestych Aleksy Kalcow; jego pieśni - podobnie jak

n Puskhina - nie były warciałami na tematy ludowe, nie służyły tworzeniu sentymentalnych, sielankowych obrazów, lecz świadczyły o ścisłym związku poety z ludem, wernym odczuciu i odzwierciedleniu jego sposobu widzenia świata.

Tołstojewskie eksperymenty w dziedzinie przyswojenia literatury pięknej motywów twórczości ludowej, podejmowane przez poetę w drugiej połowie XIX stulecia - a więc już w dobie postromantycznej - nasuwają pytanie, czy nie były one przedsięwzięciem o charakterze epigonijskim. Odpowiedź prawdziwą może dać tylko ocena poetyki Aleksiego Tołstoja na tle literackim epoki lat Szesćdziesiątych. Nie ulega wątpliwości, że Tołstoj był kontynuatorem tradycji romantycznej w zakresie kulturowania Puszkiniowskiego modelu poematu, w dziedzinie wypracowanych przez romantyków motywów lirycznych i w pojmowaniu roli artysty jako wybrańca i kapłana w służbie sztuki. W tym względzie był on spadkobiercą dziełictwa romantyków. Jego zainteresowania i twórcze inspiracje rodzimym folklorem nie były jednak anachronicznym zjawiskiem w literaturze rosyjskiej lat sześćdziesiątych. Właśnie na owe lata przypada równocześnie rozkwit nankowej folklorystyki rosyjskiej¹. Znałe były już wtedy zbiory pieśni ludowych w wydaniach Afanasjewa, Sacharowa, Rybnikowa, Kiriejewskiego i wielu innych. Spory ideowy i polemiki estetyczne w ówczesnej rosyjskiej publicystyce i krytyce literackiej dotyczyły m.in. problemu pojmowania ludowości. Słowianofilskiej glorifikacji ludowej bierności, pokory i zacołania przeciwstawiono wówczas dążenie do pożytecznego poznania ludu, jego kultury, obyczajów i sposobu myślenia. Ówczesni badacze i pisarze zaczynają patrzeć na lud już nie tylko jako na obiekt studiów i opisów, lecz jako na aktywny podmiot życia społecznego-politycznego i kulturalnego. Najdobitniej wyraził to wtedy w swojej poezji Nikołaj Niekrasow.

Właśnie w spuścizmie Niekrasowa i Aleksiego Tołstoja zarysowały się równoległe i równocześnie dwa odmienne sposoby wyzyskania elementów poetyki ludowej w dziele literackim. Niekrasow, jak wiadomo, poszukiwał się nudał w celu stworzenia realistycznych obrazów z życia wsi rosyjskiej i do osiągnięcia efektu pogłębionej psychologicznie charakterystyki swoich bohaterów. Poeta realizował tu w całej rozciągłości znaną swoją zasadę estetyczną polegającą na stosowaniu "stylu odpowiadającego tematowi".

W twórczości Aleksiego Tołstoja - w odróżnieniu od innych estetyzujących poetów, zwłaszcza zaś Feta i Turczewa - łatwo doszukać się pierwiastków folklorystycznych. Dotyczy to jego mniejszych form poetyckich, dramatów, a także powieści historycznej Książę Srebrny, w której wyzyskał rodzimy folklor w duchu tradycji romantycznej ludowości². Najważniejszą rolę odgrywają jednakże elementy poetyki ludowej w liryce osobistej i w balladach historycznych Tołstoja. Bohater liryczny wleln jego wierszy, określany przez autora jako "dobryj mōłodiec", wyraża swe uczucia, troski i niepokoje słowami stylizowanymi ludowych pieśni rosyjskich. Poeta potrafił doskonale naśladować pieśni ludowe, miał świetne wyczucie ich stylu, tworzył udane imitacje rosyjskiej liryki folklorystycznej³.

Byliny - najświetniejsze twory rosyjskiej epiki ludowej - inspirowały powstanie kilku Tołstojowskich ballad historycznych i tzw. tendencyjnych /bo i takie tworzył poeta/. W bylinach odzwierciedliły się, jak wiadomo, wydarzenia historyczne z epoki dawnej Rusi i znalazły swoisty wyraz etyczne i ideowy. Wątki, motywy lub poszczególne obrazy zaczerpnięte z bylin poddawał Tołstoj przetworzeniu i wyzyskał w celu wyrażenia swych poglądów historycznopolitycznych, polityczno-społecznych i estetycznych.

We wczesnych balladach o tematyce historycznej, powstałych w latach czterdziestych / Wasyl Szybanow, Kniaź Michajło Riepin /, poeta nie sięgał do wątków bylinnych. Uczynił to dopiero w balladach napisanych w końcu lat sześćdziesiątych. Monarchista Aleksey Tołstoj stworzył w nich ideał sprawiedliwego i żagodnego sławińskiego władcy, którego nosobieniem w bylinach był kijowski książę Włodzimierz panujący na przełomie X i XI wieku.

Pierwszą z tego cyklu była ballada pt. Smok Tuharyn /1867/. Ten monstrualny i żarłoczny potwór, który symbolizuje wrogą siłę tatarską, występuje w kijowskim cyklu bylin o Aloszy Popowiczu. Tołstojowski Smok Tuharyn zaczyna się opisać wierszem wrogu na dworze księcia Włodzimierza. Podobną też sceną, jak wiadomo, rozpoczyna się większość bylin kijowskich. Dla rozweślenia ucsty książę chce mieć śpiewaków. Zjawia się więc pieśniarz z tatarską fizjonomią; jego to właśnie postać przybrał latający smok Tuharyn. Zapowiada on w swej pieśni, że wznici potężnego księcia podawać będą jego wankom strzemioma. Ta obelga wywołuje gniew znanych z bylin uczestników bitwy: starego Ilji Muromca, Aloszy Popowicza

I Dobryni Nikitycna. Ten ostatni dobył Inku, aby zabić smokawca, który zmienił się nagle w smoka Fuharyna i ucieka. Uczta trwa dalej, a książę wznosi toast za dawny ruski obyczaj, za "wojny, za szlachetny lud słowiański". Formą ballady, opartej na motywach zacierpiętych z bylin, posłużył się tu Aleksey Tołstoj w celu wyrażenia swych poglądów na historię Rosji /Etioryfikacja epoki ponowna nia książąt kijowskich/.

Inny charakter ma pogodna ballada pt. Ilji Muromic /1871/. Jej tytułowy bohater, męzny i prawy rycerz bez skazy, został obrzezany przez księcia Włodzimierza, który nie uhonorował go na uczcie stosownie do jego zasług i godności. Ale Tołstojowski Ilja Muromic nie groździ wokół siebie "hołoty karczemnej", nie rozbija w gniewie złoconych cerkiewnych kopuł, nie rozdaje złota biedakom, jak to czyni jego imiennik w bylinach. U Tołstoję nie dokonuje on też żadnych czynów nadludzkich. Odchodzi od księcia, gdyż duszono mu w stołecznym Kijowie, chce zakosztować swobody i z rozczarowaniem konstatauje, że nie jest już potrzebny, aby mówić prawdę na książęcy dworzec. Ten psychologiczny portret Il i Muromca ma wyrażone znamiona autobiografizmu. Sam Aleksey Tołstoj, jak wiadomo, był przez wiele lat związany z dworem Mikołaja I i Aleksandra II i dopiero na początku lat sześćdziesiątych z trudem udało mu się przełamać te więzy, które krępowały jego wolną duszę artysty.

O pogodnym zdarzeniu na dworze księcia Włodzimierza opowiada ballada pt. Swaty /1871/. Znani z bylin kijowskich dwaj bohaterowie - Guryżo Plenkowicz i Dink Stiepanowicz przybywają w przebraniu na dwór władcy, aby zdobyć serce jego córki. Gzęsta w balladach Tołstoję idealizacja kijowskiego księcia osiąga tu swoje apogeum: Włodzimierz ma poczucie humoru, wesoło i łaskawie rozmawia z dwoma włzeźkami, którzy zżemali przecież jego polecenie i przybyli w zaloty na jego dwór; książę jest wyrozumiały i wielkoduszny, godzi się wydać za nich swe córki, jeśli taka będzie ich wola. Jest to jedna z najbardziej uroczych ballad Aleksiego Tołstoję, wyraźnie odbiegająca od tradycyjnej ballady Aleksiego Tołstoję, w której często występowały elementy grozy i niesamowitości.

Popularny w kijowskich bylinach dzielnicy, podstępny i kochliwy Alosza Popowicz, też stał się bohaterem Tołstojowskiej ballady pod tym samym tytułem. Poeta kreował go na lirycznego kochanka, który zwał się do swej żodki carównę i odprygnął z nią od brzegu.

Carówna chce się wyrwać z żodki porwacza, ale pod wpływem jego uroczych piosenek miękko jej serce i zakręciło się w głowie. Ballada ta ma wyraźne tendencyjny charakter, skitowana była ona przez ciał tw. nihilistom, którym Tołstoj zarzucał negację mikroświata i piętne w sstuce i przyrodzie. Rękopisłenna redakcja ballady zawiera śladem dodatkowych autylnilistycznych strof, które nie weeszły jednak do wersji drukowanej⁴.

Spółród bylin cyklu nowogrodzkiego tylko "Sadko" przyciągnął uwagę poety. Aleksey Tołstoj wyśkał tylko jeden watek tej byliny, która osobnje szeroko rozbudowana Rebuza. Jego Sadko nie popada w konflikt z nowogrodzkimi kupcami, nie wżada niemiernym bogactwem. Jest jedynie uwężsionym piosniarzem u króla mórz, który obdara go szaszczytami, przyrzeka mu rękę swej córki. Piosniarzowi, który tęskni do swego miasta, wszystko jest jednak niemięże w podwodnym królestwie. Sadko serwał struny swych gęśli, kiedy zoba-czył, jak piosnający w takt jego muzyki króli wzburył morze i zaczął satępiąc okręty /epizod ten występuje także w bylinie/.

W ten sposób piosniarski naraził się władcy podwodnego królestwa, z którego został wyrzucony. Wtedy mógł wrócić do ludzi i śpiewać swym bractem. Sadko stworzył tu satem wypieszczony przez Aleksiego Tołstoję ideał wolnego artysty. Można tu także doszukiwać się motywów autobiograficznych: opisane w balladzie perypetie piosniarza w podwodnym królestwie przypominają w pewnym stopniu dworski rozdział biografii samego poety.

Aleksey Tołstoj - w odróżnieniu od Iermantowa w jego "Piosni o carze Iwanie Wasiljewiczu, o młodym opryczniku i o udającym kupcu Kalesnikowier" - nie naśladował stylu i kastytu metrycznego bylin. Jego ballady mają regularną budowę stroficzną i różnorodną miarę wierszową. Tołstoj był mistrzem weryfikacji; większość jego ballad cechuje niezwykła melodyjność, refrenowe powtórzenia fraz; niektóre z ballad poety wręcz nazwał piosniami /"Piosni o Baraldzie i Jarosławie"/, a w kilku z nich śpiewacy i gęsiarze są głównymi bohaterami /"Smok Fuharyn", "Alosza Popowicz", "Sadko"/. Charaktery bohaterów swych ballad stworzył poeta zgodnie z przekazami zawartymi w bylinach, zaś koloryt historyczny osiągnął dzięki sabowaniu dyskretnej stylizacji archaicznej i podstawowych realiów dotyczących ubioru, broni i zycząjów epoki Rusi Kijowskiej.

Aleksy Tolstoj wyzyskał w swych balladach historycznych wypracowane w rosyjskiej twórczości ludowej powtarzające się typowe środki obrazowania poetyckiego. Posługiwał się więc charakterystycznymi stażymi epitetami /białe ręce/, dźwięczne gęśle, sine nozce i tn./, częstymi w bylinach hiperbolicznymi porównaniami i obrazami. Tak więc od tańca króla mórz w balladzie Sadko brzmiały się morskie odmieńcy, w Smoku Tuharynie śmiech witezów brzmiał jak grom z nieba. Stosował również właściwą folklorowi zasadę trychotomii: w trzech przepowiedniach smok Tuharyna zapowiada trzy okresy klęsk i nieszczęść, w trzech różnych wezleniach jako rybacy, myśliwi i wreszcie gęśliarze ukazują się dwa witezowie w balladzie Swaty.

Aleksy Tolstoj nie trzymał się niewolniczo wątków zawartych w bylinach, poddawał je zwykłe własnym przeróbkom lub wybierał z nich tylko niektóre epizody, postacie i obrazy. Szukał w nich potwierdzenia swych ideałów estetycznych i etycznych oraz ilustracji własnych poglądów historycznych. Orientując się na folklor rosyjski poeta Aleksy Tolstoj - jak świadczy o tym także twórczość współczesnych mu poetów, Miłtrasowa i Iwa Meja - nie była świadkiem ani anachronizmy, ani odosobionym w ówczesnej literaturze rosyjskiej.

Przypisy:

1. Zob. M. Jakóbiec, Wstęp do Byliny. Wybraz, wstępem i objaśnieniami zapoatrzyż... "Biblioteka Narodowa", Wrocław 1955.
2. Por. R. Żużny, "Książka Srebrna" Aleksiego Tolstoj a folklor. Z dziełw romantycznej ludowości. /w:/ Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu. Wrocław 1973, s. 91-114.
3. Zob. J. Orłowski, Folkloristyczne stylizacy w poezji w A.K. Tolstogo, "Slawistický sborník olomoucko-lublineký", Praha 1974, s. 65-70.
4. Zob. warianty tekstu ballady "Aloza Popowicz" /w:/ A.K. Tolstoj, Sobranije Soczinienij, t. I., "Chudożestwiennaja literatura", Moskwa 1963, s. 724-725.

R é s u m é

Aleksy Konstantynowicz Tolstoj /1817-1875/ fut continuateur des traditions romantiques de littérature russe et représentant du courant de la "poésie pure". Il est connu par ses poèmes lyriques, ballades, drames historiques et romans. La poésie du folklore russe exerça une influence sur son oeuvre, en particulier, sur les poèmes lyriques et les ballades historiques. On l'aperçoit très nettement dans les ballades dont les trames et les motifs sont empruntés aux lais /byliny - Smiel Tuharin, Potok-bogatyr, Ilja Muromec, Svatowitvo, Alocha Popowitch, Sadko/. Le matériel folklorique subit plusieurs modifications d'ordre idéo-esthétique jusqu'à tel point que l'auteur y présente ses propres idées sociales, politiques et historiques. Dans sa poésie les éléments de folklore ont surtout une fonction de stylisation ce qui distingue cette poésie de celle de Miłtrasov.